

Стефанчишен Р. В.,
доктор філософії в галузі права

НАЦІОНАЛЬНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ: ФОРМУВАННЯ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

NATIONAL SELF-IDENTIFICATION: FORMATION UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

Стаття присвячена визначенню національної самоідентифікації та її формуванню в умовах дії правового режиму воєнного стану. Визначено, що національну самоідентичність можна розуміти у декількох значеннях з позиції її функціонального призначення: а) як фактор національної безпеки; б) як соціокультурний феномен; в) як генетичну матрицю; г) як умову збереження та зміцнення державного суверенітету; д) як чинник формування міжнародного образу держави; е) як основу для розвитку політичної нації; є) як чинник політичного процесу; ж) як егрегор реалізації творчої особистості; з) як складову національних традицій; и) як фактор національної та міжнародної безпеки; і) як підґрунтя стратегії національної стійкості України тощо. Беручи до уваги описану багатовимірність явища національної самоідентичності, останнє піддається тлумаченню з декількох підходів.

Акцентовано увагу на тому, що національну самоідентичність можна визначити як складне історичне явище. Встановлено, що зміст національної самоідентичності можна визначити через такі ключові ознаки, як: а) усвідомлення приналежності особи до певної нації; б) спільна історична пам'ять народу; в) наявність мовної єдності; г) спільні культурні цінності та традиції; д) єдність державної та національної символіки; е) територіальна прив'язаність; є) активна громадянська позиція та соціальна єдність. Сукупність даних ознак формують цілісну систему національної самоідентичності, шляхом збереження та розвитку нації у глобалізованому світі.

Зроблено висновок, що основи національної ідентичності містяться у нормативно-правових як національного, так і міжнародного значення, а також підкріплені рішеннями судів. Дані акти відіграють важливу роль стосовно захисту та утвердження національної самоідентичності, оскільки забезпечують правові механізми для збереження культурної, мовної та етнічної самобутності народів, закріплюючи фундаментальні права людини на ідентичність, громадянство, недискримінацію та вільне користування рідною мовою. За доцільне визначено подальше дослідження вироблення механізмів забезпечення сприйняття українським народом національної ідентичності.

Ключові слова: національна самоідентифікація, правовий режим, воєнний стан, культурна самобутність, мова, релігія.

The article is devoted to the definition of national self-identification and its formation under the conditions of the legal regime of martial law. It is determined that national self-identity can be understood in several meanings from the position of its functional purpose: a) as a factor of national security; b) as a socio-cultural phenomenon; c) as a genetic matrix; d) as a condition for preserving and strengthening state sovereignty; e) as a factor in forming the international image of the state; f) as a basis for the development of a political nation; g) as a factor of the political process; g) as an egregor of the realization of a creative personality; h) as a component of national traditions; i) as a factor of national and international security; i) as the basis of the strategy of national stability of Ukraine, etc. Taking into account the described multidimensionality of the phenomenon of national self-identity, the latter can be interpreted from several approaches.

Attention is focused on the fact that national self-identity can be defined as a complex historical phenomenon. It has been established that the content of national self-identity can be determined through such key features as: a) awareness of a person's belonging to a certain nation; b) common historical memory of the people; c) the presence of linguistic unity; d) common cultural values and traditions; e) unity of state and national symbols; f) territorial attachment; g) active civic position and social unity. The set of these features form a holistic system of national self-identity, through the preservation and development of the nation in a globalized world.

It is concluded that the foundations of national identity are contained in regulatory legal acts of both national and international significance, and are also supported by court decisions. These acts play an important role in protecting and affirming national identity, as they provide legal mechanisms for preserving the cultural, linguistic and ethnic identity of peoples, enshrining fundamental human rights to identity, citizenship, non-discrimination and free use of their native language. Further research into the development of mechanisms to ensure the perception of national identity by the Ukrainian people is considered appropriate.

Key words: national self-identification, legal regime, martial law, cultural identity, language, religion.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільних відносин є ряд факторів, які юридично детермінують трансформацію основоположних засад правових регуляторів. Не виключенням є діючий в Україні правовий режим воєнного стану. Тривалий час, питання національної самоідентифікації не піднімалось і залишалось виключно теоретичним. Натомість з 24 лютого 2022 року, Українська держава функціонує в умовах воєнного стану. За таких умов, сутність правового режиму воєнного стану, його властивості та вплив на усталені управлінські регулятори мають бути доктринально опрацьованими з врахуванням фактору сприйняття суспільством своєї приналежності до української нації. Тому, обрана проблематика є актуальною та безумовно доречною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань, що пов'язані із правовим режимом воєнного стану, особливо актуалізувалося із введенням такого режиму в Україні, проте завжди викликало науковий інтерес. Зокрема, такі питання стали предметом наукових робіт таких вчених як Ю. Битяк, Т. Василець, В. Гаращук, О. Костенко, С. Кузніченко, О. Кузьменко, П. Лютіков, О. Малько, В. Опришко, І. Паламар, С. Петров, М. Тищенко, В. Шишкін та ін. Проте, актуальність дослідження національної самоідентифікації та її формування в умовах дії правового режиму воєнного стану не втрачає своєї актуальності, з огляду на події, що відбуваються сьогодні.

Мета статті – дослідити національну самоідентифікації та її формування в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Явище національної ідентичності є доволі складним суспільним феноменом. Енциклопедія сучасної України надає визначення національній ідентичності шляхом ототожнення людиною себе із національною спільнотою, що відбувається на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає у результаті сформованої системи уявлень щодо традицій, культури, мови, політики, а також прийняття групових норм і цінностей [1]. Представлене визначення яскраво демонструє, що національна ідентичність є явищем, формування якого відбувається та підтримується багатьма факторами, серед яких: спільна мова, що об'єднує націю та культурну спадщи-

ну; спільність звичаїв, традицій та мистецтва, що відображають особливості певного народу; усвідомлення спільного громадянства, прав та обов'язків тощо.

Аналіз наукової літератури нашоує на думку, що національну самоідентичність можна розуміти у декількох значеннях з позиції її функціонального призначення: а) як фактор національної безпеки; б) як соціокультурний феномен; в) як генетичну матрицю; г) як умову збереження та зміцнення державного суверенітету; д) як чинник формування міжнародного образу держави; е) як основу для розвитку політичної нації; є) як чинник політичного процесу; ж) як егрегор реалізації творчої особистості; з) як складову національних традицій; и) як фактор національної та міжнародної безпеки; і) як підґрунтя стратегії національної стійкості України тощо. Беручи до уваги описану багатовимірність явища національної самоідентичності, останнє піддається тлумаченню з декількох підходів.

З позиції психологічного підходу, який акцентується на психічному житті людини [2, с. 7], національна самоідентичність постає як елемент особистісної ідентичності, що розвивається під соціалізації людини. Вона постає у вигляді результату засвоєння особою певної системи цінностей, традицій, мови та культури, які властиві його національній спільноті. Вперше теорія соціальної ідентичності теорія була висвітлена у роботах А. Тешфела та виявлялася шляхом усвідомлення особистістю своєї належності до певної соціальної групи і визнання емоційної значущості такої належності [3, с. 241]. На підтвердження такої думки О.Ю. Малинова стверджує, формування ідентичності особистості як явища має відбуватися в результаті декількох факторів: а) усвідомлення суспільного блага та цінностей суспільства; б) участі у політичному процесі та усвідомлення себе як суб'єкта політичного процесу; в) відмежування особою себе та своєї групи від носіїв іншої ідентичності [4, с. 78]. Тобто психологічний підхід дозволяє схарактеризувати національну самоідентичність як усвідомлення людиною своєї належності до певної нації, зокрема до української нації.

Соціокультурний підхід до розуміння національної самоідентичності тлумачить її через

виниклі історично спільні культурні традиції, мову, мистецтво, релігію, освіту тощо. У даному аспекті важливо не плутати культурну самоідентичність та національну. Як зазначає М.А. Козловець, оскільки для культурної ідентичності основною цінністю є спільність людей та їх культури, то для національної таку роль відіграє політична спільнота, яка прагне здобути суверенний статус або вже його здобула. Тобто, спільності мови, культури, етнічної ідентичності ще не досить, щоб претендувати на ідентичність національну, політично оформлену націю [5, с. 5]. Тобто національна самоідентичність формується не лише на основі спільної культури, мови, релігії, а й через спільні політичні цінності.

Розглядаючи політичні цінності, доцільно звернути увагу, що національна самоідентичність може бути описана також з політико-правового аспекту. Сюди відноситься те, яким чином держава забезпечує формування національної самоідентичності населення – реалізація державної політики щодо захисту і вживання мови, захист культури та культурної спадщини тощо. Історії відомий приклад впровадження заходів задля стимулювання національної самоідентичності населення – українізація 20-30-х років 20 століття. Під час даної програми радянської влади відбулося масове впровадження української мови в усі сфери життя суспільства (освіта, театр, література, кінематограф, мистецтво тощо), а українська культура звеличувалася та захищалася [6]. Даний підхід свідчить, що саме держава відіграє ключову роль у формуванні та підтримці національної самоідентичності, зокрема шляхом визначення курсу державної політики, яка може бути спрямована на захист і розвиток національної мови, популяризацію та охорону культури і культурної спадщини, освітню політику, яка сприяє збереженню національної свідомості громадян.

Важливим аспектом є дослідження нормативно-правових основ національної ідентичності. Насамперед звернемо увагу, що введення терміну «українська національна ідентичність» в науковий обіг відбулося шляхом прийняття Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської

ідентичності», метою якого стало утвердження української національної ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України. Законом українська національна ідентичність визначалася через наступні ознаки: а) самоусвідомлення та належність до нації; б) спільні державні та національні символи (герб, прапор, гімн), що є ознакою національної приналежності; в) спільні географічна та етносоціальна основа; г) усвідомлення спільного історичного минулого; д) спільні духовно-культурні цінності (мова, мистецтво, література, звичаї та традиції тощо) [7].

Чинним законодавством України передбачено чимало положень, якими засвідчено закріплення засад національної самоідентичності. Насамперед звернемо увагу на конституційні засади. Конституцією України закріплено статус державної мови, якою є українська (ст. 10), а також курс політики держави щодо розвитку та консолідації «української нації, її історичної свідомості, традицій і культури [8] (ст. 11)». Преамбула Основного Закону звертає увагу на право Українського народу на самовизначення. Окрім того, здійснюється визнання та захист прав національних меншин: ст. 10 гарантує вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України; ст. 11 стверджує стосовно розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України; ст. 53 говорить про те, що представники національних меншин мають право навчатися рідною мовою [8]. Через захист прав національних меншин держава гарантує національну ідентичність інших націй.

Наступними виступають засади, що знаходять вияв у поточних законах. Насамперед розглянемо Закон України «Про громадянство». Незважаючи на те, що даний Закон не містить згадки щодо забезпечення національної самоідентичності, проте шляхом вказівки, що громадянство України є правовим зв'язком між фізичною особою і Україною, що проявляється у взаємних правах та обов'язках [9], відбувається закріплення юридичного виразу національної ідентичності народу. Закон України «Про національні меншини (спільноти)» закріплює на державному рівні захист прав осіб, які ідентифікують себе з певною нацією

(що передбачає збереження мови, культури та традицій). Відповідно до статті 3, державою гарантується особам, які належать до національних меншин (спільнот), захист їхніх прав, свобод та охоронюваних законом інтересів відповідно до закону. Таким особами надається також можливість реалізації національної самоідентичності через участь у політичному, економічному та соціальному житті [10].

Як вже зверталось увагу вище, досить важливим аспектом забезпечення національної ідентичності є впровадження політики щодо захисту та поширення використання української мови населенням. Наразі використання української мови як державної передбачено Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Преамбула даного Закону передбачено декілька важливих положень, що характеризують місце та статус української мови: «...повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя є гарантією збереження ідентичності української нації [11]»; «...українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалася і протягом багатьох століть безперервно проживає на власній території» [11].

На підтвердження такої позиції, у Рішенні Конституційного Суду України від 22 квітня 2008 року № 8-рп/2008 вказано, що статус української мови як державної виявляється як складова конституційного ладу держави поруч з її територією, столицею, державними символами (пункту 5 мотивувальної частини) [12].

Важливим аспектом національної самоідентичності є релігія, оскільки це є фактором впливу на культурні традиції та моральні цінності. В Україні, як у світській державі, законодавство гарантує свободу віросповідання, що дозволяє кожному громадянину самостійно визначати свої релігійні переконання. Оскільки держава Україна є світською державою, то жодна релігія не є визнана як обов'язкова. Як передбачено Конституцією України, кожна особа право на свободу світогляду і віросповідання, тобто особа може сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої (стаття 35) [8]. Вказане положення було підкріплено профільним Законом України «Про свободу совісті та

релігійні об'єднання» [13]. Окремо відмітимо те, що відсутність обов'язкової релігії на території України, так само як свобода віросповідання, дає змогу представникам національних меншин вільно відправляти свої релігійні культу, тим самим утворюючи свою національну самоідентичність. Свобода віросповідання дозволяє різним етнічним спільнотам зберегти власні духовні традиції, обряди та звичаї, що є складовою культурної ідентичності.

Що стосується культурної спадщини, що є фактором формування національної ідентичності, то Законом України «Про охорону культурної спадщини» передбачено, що держава забезпечує формування державної політики щодо захисту, охорони та популяризації культурної спадщини. Поняття «культурна спадщина» розкривається через «об'єкт культурної спадщини», що означає визначне місце, споруду тощо, що мають археологічну, етнологічну, архітектурну, мистецьку цінність. Важливо, що всі об'єкти культурної спадщини заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [14]. Важливо звернути увагу, що Закон України «Про охорону культурної спадщини» вживає поняття «охорона» та «захист», але не розмежовує їх значення. Поруч з цим зазначимо, що «охорона» сама по собі передбачає встановлення правового режиму законності, тобто режиму, за якого законні інтереси підлягають охороні зі сторони держави, що корелює абзацу 2 статті 3 Конституції України [8], а державою також встановлюється система заходів для забезпечення таких законних інтересів, що підкріплюється наявністю різних способів захисту (частина 2 стаття 16 Цивільного кодексу України), відшкодуванням збитків (стаття 22 Цивільного кодексу України), відшкодуванням моральної шкоди (стаття 23 Цивільного кодексу України) [15] тощо. Натомість «захист» вживається саме стосовно порушених, невизнаних або оспорюваних прав чи інтересів. Якщо охорона покладається на державу, то захист втілюється шляхом звернення до суду.

Важливе місце серед нормативно-правових актів, що сприяють утвердженню національної самоідентичності, посідає Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року.

Унікальність даного документу полягає в тому, що ним вперше було обґрунтовано комплексний підхід до формування та зміцнення української національної та ідентичності, шляхом визначення механізмів та інструментів державної політики в даній сфері. Стратегією передбачено декілька стратегічних цілей на період до 2030 року, серед яких:

а) утвердження української національної ідентичності на основі суспільно-державних цінностей України (популяризація історії України, культурної спадщини, утвердження сімейних цінностей тощо);

б) формування української національної та громадянської ідентичності між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства (шляхом взаємопідтримки та співпраці між даними інститутами тощо);

в) формування системи кадрового забезпечення сфери української національної ідентичності (програми підвищення кваліфікації, підготовка фахівців у даній сфері тощо);

г) створення інфраструктури у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності (формування національно-патріотичних, військово-патріотичних осередків виховання дітей та молоді тощо) [16].

Таким чином, національна самоідентичність є складним історичним явищем. Зміст національної самоідентичності можна визначити через такі ключові ознаки, як: а) усвідомлення приналежності особи до певної нації; б) спільна історична пам'ять народу; в) наявність мовної єдності; г) спільні культурні цінності та традиції; д) єдність державної та національної символіки; е) територіальна прив'язаність;

є) активна громадянська позиція та соціальна єдність. Сукупність даних ознак формують цілісну систему національної самоідентичності, шляхом збереження та розвитку нації у глобалізованому світі.

Висновки. Визначено, що національну самоідентичність можна розуміти у декількох значеннях з позиції її функціонального призначення: а) як фактор національної безпеки; б) як соціокультурний феномен; в) як генетичну матрицю; г) як умову збереження та зміцнення державного суверенітету; д) як чинник формування міжнародного образу держави; е) як основу для розвитку політичної нації; є) як чинник політичного процесу; ж) як егрегор реалізації творчої особистості; з) як складову національних традицій; и) як фактор національної та міжнародної безпеки; і) як підґрунтя стратегії національної стійкості України тощо. Беручи до уваги описану багатовимірність явища національної самоідентичності, останнє піддається тлумаченню з декількох підходів.

Основи національної самоідентичності містяться у нормативно-правових як національного, так і міжнародного значення, а також підкріплені рішеннями судів. Дані акти відіграють важливу роль стосовно захисту та утвердження національної самоідентичності, оскільки забезпечують правові механізми для збереження культурної, мовної та етнічної самобутності народів, закріплюючи фундаментальні права людини на ідентичність, громадянство, недискримінацію та вільне користування рідною мовою. За доцільне визначено подальше дослідження вироблення механізмів забезпечення сприйняття українським народом національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія сучасної України. Слово «національна ідентичність». URL: <https://esu.com.ua/article-71062>
2. Колобич О. П. Загальна психологія. Навчально-методичний посібник. Львів, 2018. 172 с.
3. Погрібна В.Л. Криза ідентичності і глобалізація суспільства: питання чи відповіді? *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 1 (20) 2014. С. 240–248.
4. Мовчан П.П. Державна політика щодо національної ідентичності в Україні: організаційно-правовий аспект. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід*. № 2/2016. С. 77–80.
5. Козловець М.А. Національна ідентичність як соціокультурний феномен. *Вісник Житомирського державного університету*. Випуск 60. Філософські науки. URL: https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/286413/mod_resource/content/1
6. Куц О. Українізація як каталізатор духовного життя українського суспільства 20–30-х років. *Наукові записки*. Вип. 32. С. 225–232. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kuts_ukrainizatsia.pdf
7. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

8. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 року № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
10. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13.12.2022 року № 2827-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>
11. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 року № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) від 22 квітня 2008 року № 8-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-08#Text>
13. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 року № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
14. Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2018 року № 396. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-2018-%D0%BF#Text>
15. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
16. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 року № 1322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text>